

Гимназија „Душан Васиљев“
Кикинда, Доктора Зорана Ђинђића 7

Матурски рад из филозофије
КРИТИКА ЧИСТОГ УМА ИМАНУЕЛА КАНТА

Ментор:
Божана Карановић, проф.

Ученик:
Огњен Ђурђевић, IV₂

Кикинда, мај 2022. год.

САДРЖАЈ

УВОД	3
1. Кант и проблем метафизике	5
2. Критика чистог ума	8
2.1. Трансцендентална естетика	10
2.2. Трансцендентална аналитика	13
2.3. Трансцендентална дијалектика	17
3. Утицаји савременика	20
3.1. Кристијан Вулф	20
3.2. Александер Баумгартен	23
3.3. Леонард Ојлер	25
4. Модерно читање Канта	30
4.1. Жил Делез: Кантова критичка филозофија	31
4.2. Онора О'Нил: Оправдавајући ум	34
4.3. Катарина Делићорђи: Кантова концепција ума	35
ЗАКЉУЧАК	36
Литература	38

УВОД

Период седамнаестог века обележио је низ значајних научних открића која ће у наредном веку променити гледишта тадашњих људи у погледу природе материјалног света чију су софистицираност до недавно сматрали недокучивим делом Божјег плана за човечанство, а превасходно допринос математици, астрономији и физици Исака Њутна (Isaac Newton, 1642 - 1727), Блеза Паскала (Blaise Pascal, 1623 - 1662), Ренеа Декарта (René Descartes, 1596 - 1650) и Галилеа Галилеја (Galileo Galilei, 1564 - 1642). Учење Томе Аквинског (Tommaso D'Aquino, 1225 - 1274), до тада још увек најутицајније на нововековно европско друштво, синтезом хришћанске теологије и Аристотелове (Ἀριστοτέλης, 384 п.н.е. - 322 п.н.е.) природне науке, није давало простора настанку било какве баријере између науке и вере. Међутим, са новим открићењима, наука као дисциплина почела је да пружа аутентичан и до тада невиђен поглед на природу, чему се брзим темпом почела одвајати од теолошких конотација; Аристотелове супстанцијалне форме и крајњи узроци место упражњавају механизму, математици и честицама као основама материје. Ово, ипак, није створило несавладив проблем по питању одржања цркве као институције, а вере у Бога као централне тежње појединца, чак напротив - период осамнаестог века обележен је тежњом људи да кроз чисто разумска средства оправдају и ојачају своју веру, а цркви дају прави легитимитет за који су осећали да јој припада. Због померања тежишта људског бића на његов разум, тј. когнитивне способности, услед открићења природних закона која ће се од овог момента само умножавати, период у питању је у историји запамћен по називу просветитељство.

Упркос објективном одсуству ризика од ширења атеистичких становишта по питању хришћанске догме, дошло је до све веће распрострањености деизма - уверења да се постојање Бога може доказати искључиво посредством закона природе који су конфигурисани у таквом складу да их само биће епитета традиционално приписиваних Богу могу начинити. Иако не представљају нужно суштинску претњу вери, ови ставови се директно косе са хришћанским учењем о *открочењима* као изворима сазнања о божанској природи, а тиме доводе у питање и легитимитет метафизике као науке уопште, с обзиром да њено појмовно одређење лишава човека

стриктно рационалних средстава, прилагођених опажању и расуђивању о чулним представама, при одговарању на њена суштинска питања: о Богу, слободи и бесмртности. Нарочито је емпирички скептицизам Дејвида Хјума (David Hume, 1711 - 1776), уверење да нам се спознаје природе јављају само кроз навику чулности и да изван ње ништа не може бити сазнато, запретио вери тврдећи да никада не може наићи на потврду разума, а метафизику у потпуности одбацио.

Ипак, у овом наизглед само прелазном периоду, када због непомирљивих несигуласица између метафизике и науке прети потпуни застој а потом и искорењење просветитељске мисли и повратак на стари поредак, или друштвени преокрет до тада незапамћених размера који би у потпуности тривијализовао цркву и тиме уклонио вишемиленијумски стожер европског друштва, појављује се мислилац нових идеја, са евидентним потенцијалом за измирењем ове две наизглед супротстављене стране, поштовањем и интеграцијом појединих елемената обе у свој нови филозофски систем, уз јасно истицање њихових мана које су и довеле до конфликта и спровођење њихових модификација у циљу креације новог, одрживог начина поимања реалности, који би одржао суштински дух просветитељства, али и задржао веру у људима, а чак је и оснажио додељујући јој посебну улогу у психолошкој и духовној конституцији човека. У питању је немачки филозоф из тадашње Пруске, Имануел Кант.

1. Кант и проблем метафизике

Имануел Кант (Immanuel Kant, 1724 - 1804) рођен је у Кунигзбергу (данашњем Калининграду) у тадашњој Источној Пруској. С обзиром на пијетистичку лутеранско-протестантску оријентацију своје породице, похађао је протестантску школу. Већ у овом периоду у младом Канту развила се фрустрација поводом захтева вере на слепо поштовање њене догме, и проналажење одговора на кључна питања искључиво кроз субјективност у виду емоција које код својих присталица она сама обликује и захтева у специфичном облику. Из овог разлога, Кант је још у овом периоду прибегавао секуларној литератури, превасходно античким класицима, насупротив верских књига, трагајући за стимулацијом разума насупротив емоција, у којем је видео путоказ развоја личности појединца и достизања истинске среће. На самом почетку похађања основних академских студија, Кантово интересовање фокусирао се на филозофију, превасходно метафизику, логику, природно право и етику, мада су му била пружена и знања из домена природно - математичких наука.

Универзитетски курикулум врло брзо је упутио Канта на проблеме ондашњих интелектуалних кругова, упознајући га са рационалистичком филозофијом Кристијана Вулфа (Christian Freiherr von Wolff, 1679 - 1754) и Готфрида Вилхелма Лајбница (Gottfried Willhelm von Leibniz, 1646 - 1716), али и са научном револуцијом Исака Њутна (Isaac Newton, 1643 - 1727), као и са упитном конгруентношћу између ове две парадигме. Лајбницова монадологија, која учењем о монадама као метафизичким основама све егзистенције потпуно релативизује сваки емпирички опажај и чулност уопште, била је потпуно неподударна са Њутновом физиком, математичком беспрекорношћу и незаменљивошћу принципа по којима чулни свет функционише. С обзиром на огромно поштовање које је до краја свог живота гајио према обема великим личностима из историје филозофије и науке, још од студентских дана евидентни су Кантови напори да ове две стране помири. Тако 1747. године објављује свој први критички покушај медијације спора природне филозофије између Лајбница и Њутна - *Мисли о истинској процени животних сила*. На истом универзитету на којем је похађао наставу постао је и асистент, а касније је остварио и професорску титулу. Током овог периода објављивао је многе радове,

нарочито у циљу разрешења материјалистичко-сцијентистичког спора, са флукутирајућом фаворизацијом једне стране у односу на другу.

Кантове скептичке наклоности према метафизичким питањима, налик идејним наклоностима Дејвида Хјума (David Hume, 1711 - 1776), надвладавају у његовом до тада најзначајнијем делу - *Снови једног видовњака* (1766). У њему Кант заступа тврдњу која ће се, упркос генералној флуидности његових гносеолошких и других становишта, ипак у сличном облику одржати заувек у његовој филозофији - *разум је ограничен на предмете искуства, те свако филозофско знање које настоји да га премашу је немогуће*. Хјум у закључку првог одељка свог најзначајнијег дела *Расправа о људској природи* (1739 - 40) поручује следеће: *Постани потпуно индиферентан према метафизичким питањима*. Упркос бројним слагањима са овим филозофом, Кант ипак није био спреман да се у потпуности одрекне метафизике, за коју је сматрао да нужно постоји ако не као наука, онда као људска предиспозиција, односно да је у својим основним цртама у нас усађена самом природом¹. Заснивајући (нужно само практични) морал на метафизичким темељима, одузети углед метафизици као дисциплини за Канта је значило и пољуљати етичке темеље цивилизације, што је филозофија, без обзира на истицање њеног спекулативног насупрот практичног значаја у новије доба, била у обавези да настоји да избегне.

Кулминација Кантове интелектуалне генезе у контексту гносеологије дошла је 1781. године, првим издањем његовог најзначајнијег дела - *Критике чистог ума*. Поред до тада најобимнијег и најсистематичнијег излагања својих гносеолошких уверења, Кантова *Критика* такође уноси новину у погледу Кантовог поимања *интелигибилног* света - тоталитета предмета изван граница могућег искуства. Иако Кант сматра да људи никада не могу бити у могућности да опазе, а стога ни појме ишта што не одговара њиховом сензуалном рецептивитету који нужно прати свако сазнање, ипак у овом делу долази до закључка да тако нешто мора постојати, те иако констатује немогућност позитивне дефиниције појма ткзв. *ствари по себи* (лат. *noumenon*), сматра негативну дефиницију овог појма не само могућом већ и нужном

---

¹ Имануел Кант, *Пролегомена за сваку будућу метафизику* (Београд: Плато, 2005); 104.

зарад јасног одређења ограда нашег могућег сазнања. Аналогно, *Критиком чистог ума*, Кант покушава да одреди границе разума и ума, те додели метафизици *негативан* али незаменљив и круцијалан значај у одређивању домета људских појмовних способности, али и значај и нужност тежњи људског ума ванискуственом, као никад достигнутом али непроценљивом тоталитету *трансценденталних идеја* у којима лежи не само разрешење проблема метафизике, већ и темељ морала и слободе, без којих се људски живот не може разликовати од животињског.

2. Критика чистог ума

Након објаве првог издања *Критике чистог ума* усред 1781. године, Кант је писао свом пријатељу и некадашњем ученику, лекару Маркусу Херцу, тврдећи да ће његова *Критика* донети потпуну трансформацију у овој грани људског знања.² Иако је био свестан софистицираности овог дела и веома малог удела његових будућих читалаца који ће му се посветити, Кант није ни слутио са коликом хостилношћу, неразумевашем и консеквентном непопуларношћу ће се овај нови филозофски систем заправо суочити. Већина је ово дело видела као „опскурно” и чак „неинтелигибилно”, те се његово штампано издање једва продавало. Прва рецензија *Критике чистог ума*, објављена тек неколико месеци након публикације самог дела, непотписана, али касније откривена као критика филозофа Кристијана Гарва, жестоко је разљутила Канта по свом садржају и тону његовог излагања и предочила му непријатну реалност да чак најистакнутији мислиоци овог времена нису били у могућности да проникну кроз непрозирну синтаксу *Критике*, или њену гломазну али систематично распарчану структуру синтетизују у кохерентну целину. Нарочито га је фрустрирало мешање новоосноване парадигме трансценденталног идеализма са догматским идеализмом Џорџа Барклија (George Berkeley, 1685 - 1753) и скептичним идеализмом Ренеа Декарта, које је Кант експлицитно оповргао у самој Критици. Кант је тврдио да његов идеализам, „критички” или „формални” каквим га је често називао, обрће традиционални идеализам, јер пружа сигуран критеријум разликовања истине од илузије у појавама, приказујући да простор и време, као и други чисти концепти разума, пружају своје правило а priori сваком могућем искуству. Док Баркли сматра да је све знање кроз чула пука обмана, а само је у појмовима чистог разума истина, Кант држи да је све знање о стварима на основу чисто разумских појмова обмањујуће, а само у искуству лежи истина и једино се искуством стиче знање. Кант се са осталим идеалистима слаже у томе да простор и време нису ствари саме по себи, али, не налик Барклију који их сматра „емпиричким приказима”, Кант овим појмовима приписује а priori природу као „чистим формама чулности”. Стога, Кантов

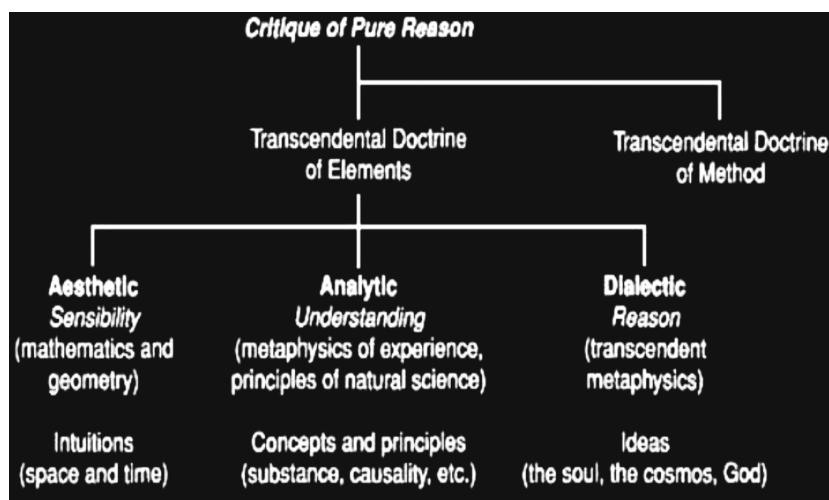
---

² Johann Schultz, *Exposition of Kant's Critique of Pure Reason* (Отава: University of Ottawa Press, 1995); 17.

идеализам тврди да је а priori знање могуће кроз геометрију и алгебру (чисте природне науке), управо због примене чулних форми простора и времена које су независне од сваког искуства, иако оличавају само могуће искуство. Одавде произлази и циљ Кантовог идеализма: концепција могућности априорног знања објеката искуства, што је проблем који до тада није разрешен, а расправа о истом уопште заподенута од стране других идеалиста.

Структура *Критике чистог ума* је комплексна и систематизована, а транспарентност коју би оваква организација са садржајним насловима делова које повезује требало да пружа, готово је потпуно одсутна због езотеричности самих наслова и чињенице да им је сам аутор појмовни оснивач. У најширем смислу, *Критика* се може поделити на *трансценденталну теорију о елементима* и *трансценденталну теорију о методу*. Трансцендентална теорија о елементима бави се одређивањем конститутивних делова когниције као и самог процеса опажања; у ту сврху, Кант је дели на *трансценденталну естетику*, *трансценденталну аналитику* и *трансценденталну дијалектику*. Трансцендентална теорија о методу подразумева одређивање формалних услова једног потпуног система чистог ума и у том циљу се бави дисциплином, каноном, архитектоницом и историјом чистог ума³.

Схематски приказ садржинске организације
Критике чистог ума

³ Имануел Кант, *Критика чистог ума* (Београд: Дерета, 2019); 471.

2.1. Трансцендентална естетика

Трансцендентална естетика се бави човечјом моћи сензибилности, односно чулности, са нарочитим освртом на математику, укључујући и геометрију. Ово је део *Критике* унутар којег Кант дефинише велики број појмова на којима ће заснивати сва своја даља излагања, те ће нека од значајнијих одређења бити предочена у наредном одељку.

Начин на који се сазнање односи на своје предмете непосредно и на који свако мишљење циља као на средство јесте *опажање*. Међутим, према Канту, опажање постоји код људи само када им је неки предмет дат, односно када им афицира душу на неки начин; према томе, Кант људски рецептивитет да примамо представе према начину како нас предмети афицирају дефинише као *чулност*. „Дакле, предмети нам бивају дати посредством чулности и она нам једино пружа опажаје, а помоћу разума предмети се замишљају и од њега произлазе *појмови*.”⁴ Међутим, с обзиром на стриктно чулни људски рецептивитет, свако мишљење мора се директно или посредно односити на чулне опажаје. Дејство једног предмета на човечју способност представљања (уколико нас он афицира) Кант дефинише као *осећај*, а опажај који се на предмет односи посредством осећаја назива емпиричким. *Појаву* (лат. *phenomenon*), као један од два најзначајнија појма Кантовог гносеолошког филозофског система, одређује као неодређени емпирички опажај. „Оно у појави што одговара осећају ја називам њеном материјом, а оно што чини да се разноврсност у појави може уредити у извесне односе ја називам формом појаве.”⁵

Са претходно приложеним у вези су и појмови које је, за разлику од претходно наведених, Кант увео у филозофију, а неке од њих и у популарну употребу у савременом свету. Пре свега, то су појмови *a priori* и *a posteriori*. *A priori* доводи се у везу са појмом *трансценденталног* (такође појмом који Кант модификује) у значењу ванискуственог, објекта или сазнања до којег је субјект дошао неvezано са пасивним чулним рецептивитетом. *A posteriori* односи се на чулне спознаје утемељене на осећају. Сви основни ставови чистог разума (о којем ће бити речи касније) су

⁴ Имануел Кант, *Критика чистог ума* (Београд: Дерета, 2019); 59.

⁵ Имануел Кант, *Критика чистог ума* (Београд: Дерета, 2019); 60.

трансцендентални јер леже у основи опажања и омогућују га, односно обликују на специфичан начин, због чега их Кант (због нужности њихове примене на могуће искуство) назива и *иманентним*. Међутим, синтаксички сличан појам *трансцендентног*, дистинктан је претходном. Он се односи на основне ставове ума нужно без икакве могуће примене у искуству, а тиме и нејасних граница. Друга значајна појмовна дихотомија за Канта свакако су аналитички и сентитички судови. Аналитички судови излажу садржај појма који испитују, те суштински не проширују људско знање. Синтетички судови „излазе изван појма“ и повезују га са њему различитим. Један од циљева Критике је управо одређен као доказивање могућности синтетичких судова а priori, тј. неемпиријског начина стицања сазнања.

Кант за циљ трансценденталне естетике узима изолацију чулности. што укључује одстрањење свега онога што разум замишља на основу својих појмова, а потом одвајање и свега оног што припада осећају, како би се дошло до *чистог опажаја* и прости форме појава - јединога што је чулност у могућности да пружи а priori. Овим процесом Кант долази до две чисте форме чулног опажаја - *простора* и *времена*.

„Посредством спољашњег чула (једне особине наше свести)“, Кант вели, „ми представљамо себи предмете као нешто изван нас, и њих све скупа у *простору*. У њему су њихов облик, величина и узајамни однос одређени или се могу одредити.“⁶ За њега простор никако није емпирички појам апстрахован из спољашњег искуства, већ нужан предуслов чулног рецептивитета (идентификације осећаја као не само једних изван других већ и једних поред других). Ипак, Кант истиче да простор није никакав општи *појам* о односима ствари уопште, јер, када се говори о више простора, увек се суштински мисли на подделове једног те истог, а не независне ентитете нити „састојке“ из којих општи простор израња. У том смислу, простор представља *опажаја a priori* који у облику дате бесконачне величине под собом обухвата тоталитет могућих представа. Ова одредба простора ослобађа поприште рада чисте математичке науке, омогућујући јој дефиницију а priori синтетичких судова заснованих на чистој форми простора, а тиме и проширење сазнања у овом домену ван уплива емпиризма (осећаја). Међутим, као форми чулности, простору Кант оспорава апсолутни

⁶ Имануел Кант, *Критика чистог ума* (Београд: Дерета, 2019); 61.

реалитет, усаглашавајући се у овом питању са становиштима скептичарских филозофских струја које је *Критика* имала за циљ да у ширем смислу оспори. Стога, простору се приписује *емпирички реалитет* (у погледу сваког могућег спољашњег искуства), али и *трансцендентални идеалитет* (ништавност простора након апстракције услова могућности свега искуства).

Према Канту, *време* није емпирички појам апстрахован из неког искуства, већ нужна представа која чини основ свих опажаја - опажај а priori. На овој нужности а priori заснива се могућност аподиктичних основних ставова о односима времена. Време има само једну димензију, те насупрот простору, разна времена нису једновремена, већ теку једно за другим. Време, као и простор, није никакав општи појам, већ чиста форма чулног опажања. Разна времена, аналогно простору, само су делови једног и истог времена. Појам времена условљава појам промене; кад ова представа не би била унутрашњи опажај а priori, никакав појам не би могао да учини схватљивом могућност једног спајања контрадикторно-супротних предиката на једном истом месту, у једном истом објекту. Кант овим показује да опажај времена објашњава могућност свих синтетичних сазнања а priori, која излаже динамика - наука о кретању. Значајна је и одредница времена као форме унутрашњег чула, тј. опажања нас самих и нашег унутрашњег стања, јер време не може да буде одредба спољашњих појава (не припада ни облику ни положају тела); због тога, човек тежи да овом безобличном унутрашњем опажању аналогијом подари просторну форму у виду *линије* која представља временски ток и основ је извођења свих особина времена, изузев сукцесије (јер су делови линије једновремени за разлику од делова времена). Ипак, време условљава и наше опажање ствари у простору због чињенице да све представе, било да за свој предмет имају спољашње или унутрашње појаве, као одредбе свести по себи припадају унутрашњем чулу човека, а ово унутрашње стање потпада под формални услов унутрашњег опажања, дакле под време. Време је, стога, услов а priori сваке појаве уопште, и то непосредни услов унутрашњих појава (наших душа), а тиме посредни услов спољашњих појава. Као и у случају простора, Кант даје легитимитет само емпиричком реалитету времена, док му апсолутни реалитет оспорава.

Према Канту: „Узети обоје заједно, простор и време, наине, јесу чисте форме свега чулног опажања и тиме они омогућују синтетичне ставове а *ргіогі*. Али ови извори сазнања управо тиме (што су само услови чулности) постављају себи границе, наине да се односе на предмете само уколико се они сматрају за појаве, а не уколико представљају ствари по себи.“⁷. Ово сведочи идеји да се поменута два концепта узета самостално могу користити као средства усвајања разних синтетичних сазнања, за шта најбоље примере дају чиста математика (укључујући и алгебру и геометрију), као и динамика. Кант као доказ тезе да трансцендентална естетика суштински не може садржати ништа више осим елемената простора и времена наводи да сви остали појмови који припадају чулности (чак и појам кретања који уједињује ова два елемента) претпостављају нешто емпиричко.

2. 2. Трансцендентална аналитика

Претходно описан *рецептивитет утисака*, према Канту, представља само један од услова нашег сазнања, односно само је један од два основна извора духа. Други се састоји у способности да се помоћу представа сазна неки предмет - *спонтанитету појмова*. „Преко првог извора“, вели Кант, „нама један предмет бива *дат*; преко другог, он се *замисља* у односу на ону представу (као просту одредбу духа). Дакле, опажаји и појмови сачињавају елементе свега нашег сазнања, тако да нити могу појмови дати сазнање без опажаја који им на неки начин одговара, нити опажај без појмова.“⁸. Оба елемента сазнања подложна су подели на емпиричке и неемпиричке, при чему први комуницирају осећај (који претпоставља стварно присуство предмета), а други, *чисти* опажаји или појмови, излажу представу непомешану са осећајем, односно само *форму* под којом се нешто опажа или мисли. Ако смо *чулношћу* назвали рецептивитет нашег духа, онда је насупрот томе *разум* његова способност да произведе представе, односно спонтанитет сазнања. С обзиром да без чулног рецептивитета људска когниција не би поседовала материјал за мишљење, а без појмова средства претакања датог материјала у представе, оба

⁷ Имануел Кант, *Критика чистог ума* (Београд: Дерета, 2019); 73.

⁸ Имануел Кант, *Критика чистог ума* (Београд: Дерета, 2019); 83.

описана елемента у процесу сазнања јесу незаменљива. Из овог становишта произлази и познати Кантов цитат: „Мисли без садржаја јесу празне, опажаји без појмова јесу слепи.“⁹.

Кант, у складу са претходно изложеним, насупротив науке о правилима чулности обухваћене под појмом естетике, указује на науку о правилима разума, обухваћену под појмом логике. Општа логика бави се одређивањем апсолутно нужних правила мишљења без којих није могућа никаква употреба разума, те се она односи на разум без обзира на разлику предмета на које он може бити управљен. Међутим, *Критика чистог ума* не бави се правилима разума под специфичним емпиричким условима (чула, фантазије, закона памћења, моћи навика, склоности, предрасуда итд.), те се примењена општа логика не налази у пољу њеног интересовања. Чак штавише, ни чиста логика, која апстрахује од свих емпиричких услова под којима разум дела, није адекватна за испуњење циља логике за којом *Критика* трага, јер „она посматра само представе према законима по којима их разум кад мисли употребљава у односу једних према другима, па било да су те представе првобитно у нама самима било да су само емпирички дате;“¹⁰. Услед ових препрека, Кант оснива нови тип логике којим ће се служити током читавог дела *Критике чистог ума* - трансценденталну логику. Трансцендентална логика се, у ширем смислу, бави пореклом људског сазнања о предметима уколико се оно не може приписати самим предметима. Другим речима, она се бави једино законима разума и ума, али само уколико се они односе на предмете а priori.

Ипак, као једини универзални критеријум истине, тј. исправности мишљења, општа логика остаје од суштинске важности за разумевање самог процеса когниције, јер рашчлађава целокупно формално делање разума и ума у његове елементе и представља их као принципе свега логичког оцењивања нашег сазнања. Одатле Кант дефинише *аналитику* као негативни критеријум истине, пошто се свако сазнање мора пре свега испитати у својој форми по овим правилима, пре него што се испита и у својој садржини, да би се одредило да ли садржи истину и у односу на предмет.

⁹ Имануел Кант, *Критика чистог ума* (Београд: Дерета, 2019); 84.

¹⁰ Имануел Кант, *Критика чистог ума* (Београд: Дерета, 2019); 86.

Спајањем претходних одређења трансценденталне логике и аналитике у склопу опште логике, Кант изводи термин *трансценденталне аналитике* који ће тематски заузети велики део *Критике чистог ума*. Према Канту, трансцендентална аналитика је онај део трансценденталне логике који излаже елементе чистог сазнања разума и принципа без којих не може да се замисли нигде никакав предмет.¹¹ С обзиром да ни једно сазнање не може да јој противречи, а да не изгуби сваки однос на ма који објекат, тј. сваки садржај, Кант трансценденталну аналитику такође назива *логицом истине*. Испитивање трансценденталне аналитике Кант дели на две књиге, од којих једна садржи појмове, а друга основне ставове чистог разума.

Аналитиком појмова Кант настоји да разложи саме способности разума, те да испита могућност појмова а ригористички тражећи их у разуму као месту њиховог рођења и анализира њихову чисту употребу, што и јесте посао било које филозофије која претендује да се одликује епитетом трансценденталне. Почиње тврђом да је сазнање сваког људског разума сазнање помоћу појмова, дакле не интуитивно, већ дискурзивно. Уз то, тврди да се сами појмови темеље на функцијама које одређује као јединства радње која разне представе подређују под једну заједничку представу¹². Разум се појмовима служи само у сврси суђења, а један суд може пружити само посредно сазнање некога предмета, тј. представу његове представе. Пошто се ради сазнања предмета употребљава уместо једне непосредне нека виша представа која под собом обухвата њу и више других и тиме се многа могућа сазнања спајају у једно сазнање, сви су судови функције јединства међу нашим представама¹³. Међутим, с обзиром да целокупна делатност разума може бити обухваћена кроз процес суђења, разум уопште може бити представљен као *моћ суђења*.

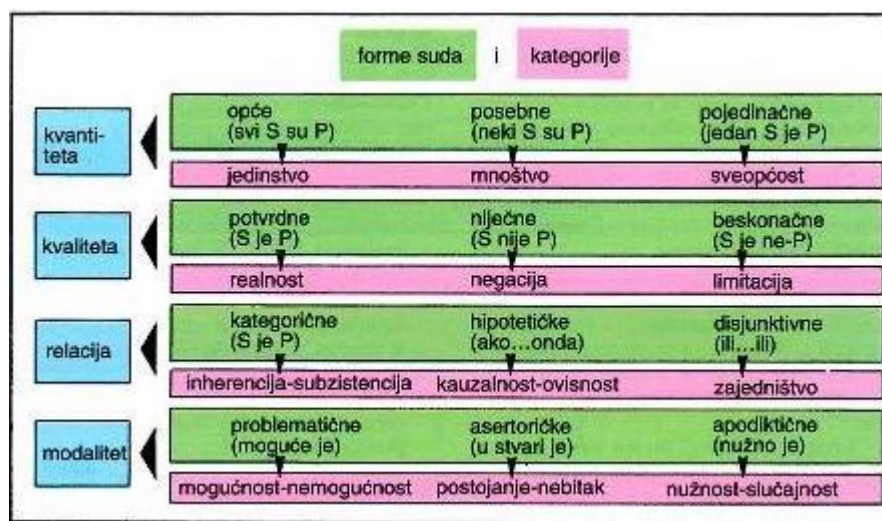
Довођењем разума и суђења у директну везу, Кант утемељује пут за одређење а ригористички појмова разума, базирајући их на врстама судова који суштински представљају функције мишљења. Класичној подели судова Кант дописује и поделу по модалитету, што дефинише као нарочиту функцију судова која се тиче копуле вредности за мишљење уопште, која не придаје ништа садржају суда.

¹¹ Имануел Кант, *Критика чистог ума* (Београд: Дерета, 2019); 90.

¹² Имануел Кант, *Критика чистог ума* (Београд: Дерета, 2019); 94.

¹³ Имануел Кант, *Критика чистог ума* (Београд: Дерета, 2019); 94.

Кант процес стицања трансценденталног сазнања дели у три корака: први је прибављање материјала на основу опажаја а priori, други представља повезивање прикупљеног чулног материјала синтетичком делатношћу *уобразиље*, а трећи се састоји из пружања јединства овој чистој синтези разумским средствима - чистим појмовима. Према Канту: „Иста функција која даје јединство разним представама у *једноме суду*, она даје и прстој синтези разних представа у *једноме опажају* - јединство које се, опште изражено, зове чист појам разума.“¹⁴. Због претходно реченог, број чистих појмова разума еквивалентан је броју логичких функција судова. Кант ове појмове, по угледу на Аристотела (*Αριστοτέλης*, 384 п. н. е. - 322 п. н. е.), назива *категоријама*. „То је листа свих елементарних чистих појмова синтезе које разум садржи у себи а priori и због којих се он једино и зове чист разум; јер разум једино помоћу њих може у разноврсности опажања нешто да разуме, то јест да замисли један његов објекат.“¹⁵. Кант такође наглашава да, иако су категорије основни појмови чистог разума (или *предикаменти*) такође постоје и чисти изведени појмови разума - *предикабилије*, чије доказивање сматра једноставним послом, али некомпатибилним са циљем који *Критика* настоји да достигне, те га се одриче.

Врсте судова и категорије

¹⁴ Имануел Кант, *Критика чистог ума* (Београд: Дерета, 2019); 101.

¹⁵ Имануел Кант, *Критика чистог ума* (Београд: Дерета, 2019); 102.

Позицију субјекта опажања Кант одређује као условљену *праосновним јединством аперцепције* - самосвешћу која произлази из опажања синтетичког јединства разноврсности. Међутим, иако је у питању врста опажаја која као таква претходи мишљењу, Кант јој приписује спонтанитет насупрот чулном рецептивитету, због утилизације у успостављању односа између објеката искуства, те идентификације свести у самим тим представама. Другим речима, као што сва разноврсност чулности стоји под формалним условима простора и времена, тако сва разноврсност опажања стоји под условима праосновног - синтетичког јединства аперцепције, које је према томе један објективни услов свега сазнања, не онај услов који је потребан само појединцу да би сазнао неки објекат, већ услов под којим мора да стоји сваки опажај, да би постао објекат за појединца, јер се разноврсност не би на други начин и без ове синтезе ујединила у једној свести.¹⁶ На овај начин Кант демонстрира свој трансцендентални идеализам, предочавајући виђење о међузависности субјекта од објеката опажања излагањем идеје о аперцепцији као условљеној синтетичким јединством разноврсности и предмета мишљења као ограниченог специфичним људским опажањем и поимањем.

2. 3. Трансцендентална дијалектика

Свака логика која претендује да открива нова сазнања наместо пружања правила кроз која свако потенцијално сазнање мора проћи да би се таквим одредило, свака логика која одбија да буде прости канон оцењивања и себе покушава да начини органом за стварно произвођење тврдњи о предметима, служи се *дијалектиком*, те злоупотребљава уверљивост формално-логичких правила уводећи привидно неспорне премисе као основе закључивања о објективној реалности. Логика, с обзиром да је у основи обликована као средство просуђивања о екстерно датим предметима и њихове систематизације, посматрана као органон, увек може бити само логика привида. Трансценденталној дијалектици као хипотетичној науци се стога не може одобрити легитимитет који прижељкује, иако су привлачни и заводљиви покушаји доношења синтетичних закључака о реалности на основу чистих појмова а priori. Зато,

¹⁶ Имануел Кант, *Критика чистог ума* (Београд: Дерета, 2019); 120.

трансцендентална дијалектика као део *Критике* нема за циљ доказивање концепата на које нас претходно изложени закони разума можда наводе, већ искључиво *критику* овог приступа, те одређивање јасних граница примене разума, као и извора ових наизглед нелогичних људских тенденција ка разумски неутемељеноме. С овим у вези Кант вели: „Други део трансценденталне логике мора, према томе, да буде критика овога дијалектичког привида и зове се трансцендентална дијалектика; не као вештина којом се такав привид догматички изазива (једна, нажалост, врло уобичајена вештина разних метафизичких опсенаторских дела), већ као критика разума и ума у погледу њихове хиперфизичке употребе, да би се открио лажни сјај њихових неоснованих претераних захтева и да се њихово полагање права на проналажење и проширивање које они мисле да остваре помоћу трансценденталних принципа ограничи на просто оцењивање чистог разума и његову заштиту од софистичких опсена.“¹⁷.

У трансценденталној дијалектици Кант уводи и последњег члана тријаде у контексту когниције - ум. Док појмови разума служе *разумевању* (опажаја), појмови ума служе *схватању*. Ум се односи на једно сазнање од кога је свако емпиричко сазнање само један део. Његови појмови садрже оно што је неусловљено и што не може постати предметом искуства, али чему целокупно искуство припада. Аналогно категоријама као појмовима разума, Кант одређује *трансценденталне идеје* као појмове ума.

Кант уз помоћ трансценденталних идеја успева у циљу медијације практичних интереса друштва и спекулативних интереса човека. Као најближи пример наводи врлину, која би, уколико би била апстрахована из искуства, била варљива категорија, зависна од временских и културних околности, те подложна промени чак и у виду анулирања њене тренутно схватане вредности. Насупрот томе, уколико поимана као *узор* (никада не демонстрирана у искуству, али евалуатор самог искуства), може остати непоколебљивим апсолутом човечје вредности и усмеривачем његовог делања на корист већине. Други пример који наводи јесте слобода као нужан основ сваког устава, тј. правног акта, чија би максимизација у уделу у формирању овог друштвеног основа, према Кантовим проценама, резултирала знатно мањим бројем казни, а

---

¹⁷ Имануел Кант, *Критика чистог ума* (Београд: Дерета, 2019); 91.

временом и потпуним ишчезнућем њиховог изрицања услед потпуне уређености законодавства.

Ум, посматран као моћ једне логичке форме сазнања, јесте моћ закључивања или посредног суђења.¹⁸ Његова вредност у стицању сазнања проистиче из моћи обједињавања ланца каузалитета одређене појаве у тоталитет услова (низ премиса) без којих је немогуће преточити је у сазнање.

Полазећи од три врсте закључака помоћу којих на основу одређених принципа ум може доћи до сазнања, Кант указује на односе које људске представе могу имати са субјектом, разноврсношћу објеката у појави и мисаоним предметом уопште. Одавде изводи трансценденталне идеје, делећи их у три класе: прва садржи апсолутно јединство мисаоног субјекта, друга апсолутно јединство низа услова појаве, трећа апсолутно јединство услова свих предмета мишљења уопште. Одавде произлазе и три науке основане у оквиру трансценденталне дијалектике: трансцендентална психологија, трансцендентална космологија и трансцендентална теологија. Стога, трансценденталне идеје које Кант проглашава основним питањима метафизике као науке јесу идеје о бесмртности (души), слободи и Богу.

Кант сматра да је у природи људског ума да, поред закључака изведених на основу емпиричких премиса, изводи и закључке на основу привида, при чему се закључује од нечега познатог ка нечему о чему човек нема појам. Стога, њихов резултат издваја од силогизма и назива га софизмом. Ових дијалектичких закључака ума има три врсте, аналогно идејама на које њихове конклузије излазе.

Прва врста дијалектичких закључака јесу трансцендентални паралогизми, при којима се закључује од трансценденталног појма о субјекту који не садржи никакву разноврсност на апсолутно јединство тога истог субјекта о коме се на тај начин не добија никакав појам.¹⁹ Трансцендентални паралогизми справљају се у контексту трансценденталне психологије, јер ова полази од *Ја мислим*, тј. субјекта опажања као јединог свог става, а који је одредив искључиво трансценденталним предикатима који би му се приписали.

¹⁸ Имануел Кант, *Критика чистог ума* (Београд: Дерета, 2019); 268.

¹⁹ Имануел Кант, *Критика чистог ума* (Београд: Дерета, 2019); 273.

Друга врста дијалектичких закључака јесу антиномије чистог ума, које се заснивају на трансценденталном појму о апсолутном тоталитету низа услова за једну дату појаву уопште.²⁰ Суштински представљају сукоб између спекулативног интереса ума, са јединим циљем оличеним кроз систематску примену разумских појмова, и његовог практичког интереса, оличеног кроз потребу за потврдом трансценденталних идеја.

Трећој врсти софистичких закључака припада идеал чистог ума, према којем субјект из тоталитета услова под којима мисли о предметима уопште, уколико му они могу бити дати, изводи апсолутно синтетичко јединство свих услова за могућност ствари уопште, тј. од ствари које према самом њиховом трансценденталном појму не познаје он закључује на једно биће свих бића које помоћу једног трансценденталног појма још мање познаје, и о чијој безусловној нужности не може себи да начини никакав појам.²¹ Одавде се јасно види да је централна тема идеала чистог ума трансцендентална идеја Бога, за чије постојање Кант оповргава најистакнутије рационалистичке доказе свог времена.

---

²⁰ Имануел Кант, *Критика чистог ума* (Београд: Дерета, 2019); 273.

²¹ Имануел Кант, *Критика чистог ума* (Београд: Дерета, 2019); 273

3. Утицаји савременика

Иако оправдано схватан као филозофски револуционар у извесном смислу, не може се рећи да темељ бројних Кантових идеја није био успостављен наслеђем појединих савременика или претходника овог мислиоца. Иако инспирисан такође (можда и понајвише) античком филозофском традицијом (Платоновим идејама, Аристотеловим категоријама, Зеноновим парадоксима итд.), због директне, често и семантичке повезаности појмова Кантове филозофије и филозофија његових савременика и непосредних претходника, овај одељак фокусираће се на друге филозофе просветитељства, те њихов идејни утицај на *Критику чистог ума*.

Филозофи којима се најчешће приписују заслуге систематизације и популаризације Лајбницевог чисте рационалистичке мисли јесу Кристијан Волф и Александер Баумгартен (Alexander Gottlieb Baumgarten, 1714 - 1762) - мислиоци веома великог поља филозофског истраживања и стваралачког опуса. Насупрот њима, до тада по броју појединачних доприноса пољу математике историјски незабележени научник Леонард Ојлер (Leonhard Paul Euler, 1707 - 1783) истакао се својом аутентичном критиком рационалистичке мисли на темељима врсног познавања природе изражене математичким и физичким законима (нарочито Њутновим). Због интензивно подједнаког, а супротстављеног, аутентичног утицаја који су поменути мислиоци имали на Кантову концепцију *чистог ума*, у наредним одељцима биће предмет подробније анализе.

3. 1. Кристијан Вулф

Кристијан Вулф био је немачки филозоф рођен у Пољској. Сматра се најистакнутијом фигуром просветитељства у периоду између рада и утицаја Лајбница и Канта. Своју демонстративно-дедуктивну математичку методу испитивања применио је на скоро сва значајна академска питања свог времена, те остварио огроман и разноврстан стваралачки опус током свог живота.

Иако двосмисленог става према овом филозофу, Кант преузима бројне појмове, као и читаву трансценденталну поделу метафизике управо од њега.

Неслагање се углавном темељи на Кантовом препознавању бројних Вулфових становишта као догматских, а њихових доказа као дијалектичких.

Вулф јесте доказ овековечења Декартовог *Cogito ergo sum* у рационалистичкој филозофији као полазног становишта и аксиома, превасходно због следеће тврдње у неком облику присутне у великом броју његових дела: „...како би (човек) могао да негира ишта или доводи ишта у питање ако није свестан себе и других ствари ?“²². Кант, својим одређењем *ја* као унутрашње појаве аналогне спољашњим, не може се сложити ни са једним доказом или аналогijом заснованим на претпоставци супериорне спознаје себе у односу на свет око себе.

Једна од важних нити које повезују филозофију Вулфа и Канта јесте концепција простора. За Вулфа, сама претпоставка о истовременом постојању различитих дистинктних објеката нужно подразумева простор као услов спречавања припајања различитих међусобно искључивих предиката истом објекту. У том смислу, простор је само форма нашег опажања, а и сам Вулф потврђује ово речима: „... никакав простор не може постојати ако ствари које би га попуниле нису присутне, иако је и даље различан од ових ствари.“²³. Као што се види из одељка о трансценденталној естетици, ово се у потпуности поклапа са Кантовом концепцијом простора као једне од две форме чулности и услова сваке чулне датости, па и самог сазнања.

Вулф из свог појма о простору изводи појам *композитне ствари*. Наиме, сваки спољашњи објекат људског опажања јесте сачињен из више делова, према просторном принципу на дистинктним местима у оквиру целине, повезаних на основу неког правила. Кант не само да се са овом идејом слаже, већ и проширује поље њене примене и на унутарње објекте опажања, тј. појаве, представљајући и самог субјекта опажања (*ја*) као композицијску појаву. Вулф на основу принципа довољног разлога као карактеристичног и озлоглашеног рационалистичког средства доказивања закључује да, с обзиром да претпоставка композицијскости сваке екстерне ствари предочава бесконачни низ дељивости објекта, на уштрб увида у икакав разлог

²² *Kant's Critique of Pure Reason Background Source Materials* (Њујорк: Cambridge University Press, 2009); 7.

²³ *Kant's Critique of Pure Reason Background Source Materials* (Њујорк: Cambridge University Press, 2009); 15.

иза саме ствари, мора постојати и нешто недељиво, што ће лежати у основе сваке композитности и давати јој сврху. Вулф ову недељиву ствар која лежи у основи композитних ствари назива *простом ствари*. Кантов филозофски пандан простој ствари била би *проста супстанција*. Док сам појам супстанције Кант уврштава у своје категорије, просту супстанцију одређује као главну тачку спору друге антиномије чистог ума, односно као заступника практичког интереса ума.

Кант и Вулф показују релативно слагање око појма душе. За Вулфа, душа је оно што је свесно себе и ствари изван себе, докле год смо свесни нас самих и екстерних ствари као одвојених од нас. Међутим, ово за њега не значи да је суштина и целокупност душе у свести (и консеквентно мисли), већ да је једини њен део нама доступан оличен кроз ово. Кант стриктније посматра појам душе и одваја га од просте појаве нас самих као субјеката опажања (стога сужава појам душе у односу на Вулфа), али његово трансцендентно поимање душе остаје непромењено у поређењу са Вулфовим.

Појмови разума односно разумевања и ума такође су слични код оба мислиоца. За Вулфа, моћ дистинктивног представљања могућег јесте разум. Од чула и уобразиље разликује га способност издвајања појединог од неке целине, што јасно указује на сличност са Кантовом концепцијом разума који применом категорија на чулни материјал поима. Вулф тврди да је ум способност пружања увида у везе између „истина“ (закључака силогизама), а чист ум заснован на силогизмима несумњиво истинитих премиса и стога користан у алгебри и геометрији. Ово гледиште аналогно је Кантовом појму ума који закључује на основу тоталитета низа услова, односно премиса. Такође, Вулфово виђење математике као чисте науке блиско је Кантовом виђењу математичких постулата као датих а priori те резултата ове науке као дедуктивних и извесних.

3.2. Александер Баумгартен

Александар Баумгартен био је немачки филозоф рођен у Берлину. Иако познат по ширини свог стваралчког опуса, највише се истичу његов допринос естетици, чијим се сматра и формалним оснивачем, као и метафизици, обухваћеној у његовом

најутицајнијем делу - *Метафизика*. Нарочито су препознате његове заслуге при успостављању нових аргумената за престабилирану хармонију.

Утицај Баумгартена на Канта пре свега се огледа у чињеници да је током скоро читаве своје каријере Кант своја предавања о метафизици базирао на Баумгартеновом делу *Метафизика*. Уз то, с обзиром да је значајан део *Критике* одговор на Лајбницов стриктно рационалистички поглед на метафизику, Баумгартен у својој формулацији Лајбницево позиције учествује као посредник између ова два мислиоца.

Баумгартен метафизику сматра као науку о првим принципима људског сазнања и дели је на онтологију, космологију, психологију и природну теологију. Његова подела метафизике веома је слична Кантовој, с тим што Кант космологији, психологији и теологији приписује трансцендентални епитет као нужан предуслов њихове субсумције под предмет метафизике, а онтологији негира самостално постојање, те је већим делом припаја трансценденталној теологији.

Баумгартен користи термине *a priori* и *a posteriori* још пре Канта, али у ужем значењу. За Баумгартена, *a priori* спознаја могућа је само у циљу одредбе *темеља* (узрока) неке могућности, док се *a posteriori* спознаја примењује при одређивању последице при датом темељу. За Канта, *a priori* судови не могу бити само аналитички, тј. усмерени на сазнавање оног што је већ присутно у датом појму, већ и синтетички, тј. усмерени на проширивање сазнања користећи се чистим појмовима. Такође, за разлику од Баумгартена, Кант узрочност сматра категоријом, тј. чистим појмом разума, те одредивом *a priori*.

Сукцесија простора и времена је такође кантовски концепт који порекло проналази код Баумгартена, у нешто измењеном облику. Наиме, за Баумгартена: „... повезане ствари постављене једна поред друге јесу симултане, оне постављене једна након друге су сукцесивне. Целина симултаних ствари је симултана ствар, целина сукцесивних ствари је сукцесивна ствар.“²⁴. Даље, Баумгартен дефинише простор као ред симултаних ствари међусобно постављених једне изван других. Такође сматра да постављање симултаних ствари имплицира простор, али и обрнуто, као да и постављање сукцесивних ствари имплицира време, а постављање темпоралних

---

²⁴ *Kant's Critique of Pure Reason Background Source Materials* (Њујорк: Cambridge University Press, 2009); 102.

ствари друге сукцесивне ствари. Ова концепција времена и простора наводи на закључак о нужности времена и простора за опажање ствари (јер је макар искуствени закључак да ствари истовремену бораве у простору, али и да се мењају), те се директно повезује са Кантовом идејом о а priori опажању простора и времена као форми људског чулног рецептивитета, те нужног услова сваког даљег опажања.

3.3. Леонард Ојлер

Леонард Ојлер био је швајцарски математичар, физичар и филозоф, рођен у Базелу. Учитељ му је био познати научник Данијел Бернули (Daniel Bernoulli, 1700 - 1782), кога је следио и на професионалном пољу, поставши професор физике, а после и математике на истом универзитету као и Бернули - Академији наука у Санкт Петербургу. Препознат је као највећи математичар осамнаестог века, са чак преко осам стотина публикација из области математике, укључујући теорију бројева, диференцијални и интегрални рачун, примењену и физичку математику и многе друге. Услед велике плодности на овом пољу, често се занемарује Ојлеров допринос природној филозофији, обухваћен кроз *Писма немачкој принцези* - збирци од преко две стотине писама о природној филозофији упућеним нећаци пруског краља Фридрика Великог (*Friedrich der Große*, 1712 - 1786).

У својој *Инаугуралној дисертацији*, једним од најзначајнијих дела на тему проблема метафизике објављених пре *Критике чистог ума*, Кант се и експлицитно позива на Ојлерову природну филозофију, која прихватајући већину принципа њутновске физике а ипак изграђујући систем такође базиран на метафизичкој „реалности“, пружа аналоган систем Кантовом трансцендентакном идеализму, који не порицајући круцијалну улогу чулности у опажању ипак проналази места за метафизичке појмове ван сваког искуства.

Ојлер појму тела осим екстензибилности придаје, насупрот следбеника Декарта и већинског дела рационалиста уопште, још и подложност деловању неке силе, односно промене, као и материју потврђену кроз својство непродорности. Одавде је јасно зашто простор, као целина којој припада сваки објекат, не може бити тело. Кант овакво становиште делимично дели у погледу сегрегације интензивне и

екстензивне величине, као и идеалитета простора. Наиме, за Канта сложеност супстанције не зависи само од постојања просторно дистинктних делова из којих је сачињена (екстензивности), већ и од степена реалитета који је одликује (интензивности), што је иначе и основ његовог оповргавања Менденсоновог аргумента за постојаност душе. Такође, његово виђење простора као опажаја, а не појма и још мање тела, донекле је сагласно са Ојлеровим издвајањем овог ентитета од осталих чулних објеката.

У *Писмима немачкој принцези* Ојлер врши поделу тела и душе. Душа, према Ојлеру, никада не може бити спозната, јер лежи изван људског могућег чулног искуства, иако у основи саме реалности. У овом смислу, иако само једна од Кантових трансценденталних идеја ума, душа код Ојлера у извесном смислу поприма ноуменално значење (значење ствари по себи). Кантова идеја о уму као спони између чисто материјалистичко-рационалистичког поимања реалности и њеног метафизичког темеља, те неодвојивости људске когниције од идеја ума, у модификованој форми постоји и у Ојлеровој природној филозофији. Ово потврђују и Ојлерове речи: „Јединство душе и тела без сумње је, и увек ће бити, највећа мистерија божанског Свемоћног - мистерија коју никада нећемо успети да разоткријемо.“²⁵.

---

²⁵ *Kant's Critique of Pure Reason Background Source Materials* (Њујорк: Cambridge University Press, 2009); 197.

4. Модерно читање Канта

Кант је превасходно својом моралном филозофијом довео себе у жижу интересовања савремених мислилаца, понајвише подељених по питању појмова *правде* и *права* насупрот *супстанцијалном добру*. Наиме, универзалисти (или либерали) се због свог виђења о примату апсолутног моралног темеља над сваком концепцијом партикуларног морала најчешће служе моралном филозофијом Имануела Канта као најсложенијим видом оправдања деконтекстуализованих норми доведених у везу са самом природом људског ума и чак схватаних као унутарњих продуктата његове иманентне тенденције. Њима супротстављени јесу постмодернисти (или комунитарци), који полазе од претпоставке да морал, право, па и сама рационалност не могу бити независни од конкретног контекста (историјског, културног, или пак личних, емпиричких околности).

Иако морални релативизам генерално није био заступљена филозофска тенденција током осамнаестог века и доба Кантовог стваралаштва, емпирички скептицизам понајвише Дејвида Хјума као гносеолошки пандан моралном релативизму засигурно је утабанао пут савременом спору између универзалиста и постмодерниста. Одавде је јасан потенцијал Кантове мисли: ако је из свог догматског дремежа пробуђен управо скептицизмом својих савременика тј. потребом његовог побијања услед препознавања још непознате концепције која би ове ескалирајуће мисаоне струје учинила неважећим, макар је пуком аналогijом јасна сличност између модерних универзалиста суочених са контекстуалистима и овог филозофа немачког идеализма.

Међутим, у аналогiji не лежи једина спона и средство којим би се либерали могли послужити у својим расправама од Канта. Оно што пружа директну релевантност Кантових идеја изложених у циљу решења емпиричко-рационалистичког и догматско-скептичарског спора за проблематику модерних филозофских кругова, јесте његова концепција ума. Наиме, ум за Канта представља извор, облик и усмерење све људске мисли у ширем смислу, односно темељ све три његове употребе - спекулативне, практичке и естетичке. Ум, стога, не само да повезује метафизичка и гносеолошка питања међусобном детерминацијом

граница домена примене, већ и одређује најнижи услов сваког моралног система, који је у вези са претходно поменутом функцијом ума, изведен из појма *слободе* као јединог могућег средства решења антиномије спекулативне и практичке употребе ума по питању апсолутне власти природне нужности. Дакле, иако је *Критика практичног ума* место где Кант систематски излаже своја етичка становишта и стога најзначајније референтно дело модерних универзалиста, повезаност његовог филозофског система условљава одређење његових гносеолошко-метафизичких становишта као услов разумевања порекла његове концепције практичног ума, те *Критика чистог ума* остаје темељ проучавања његове мисле и главно упутство за справљање средстава аргументације у циљу оправдања идеје о моралним и правним нормама и појму рационалности као неутралним, непристрасним и стога универзалним.

4.1. Жил Делез: *Кантова критичка филозофија*

Француски модерни мислилац Жил Делез (Gilles Deleuze, 1925 - 1995) један је од бројних филозофа инспирисаних стваралаштвом Имануела Канта. Иако хвали његов отклон од метафизичких пројеката као утемељивача идеја о трансцендентним принципима и вредностима као основама филозофије, позната је Делезова изјава којом говори да је дело *Кантова критичка филозофија* замишљено као „књига о непријатељу“²⁶. Делез жустро критикује Кантов критички поступак, сматрајући га непотпуном или чак лажном критиком, јер претпоставља апсолутну вредност и постојаност поузданог сазнања, морала и лепоте, те да Кант својим средствима само покушава да на новим основама оправда оно већ замишљено као постојано. Ипак, ово не утиче на страхопоштовање које је овај мислилац целоживотно гајио према величини трансценденталног идеализма, чему сведоче и његове следеће речи изговорене на првом предавању курса о Канту на универзитету Венсен 1978. године: „... Када сам вам говорио да је велики филозоф онај који изумева појмове, у случају Канта у тој магли функционише једна врста машине за мишљење, за неку врсту стварања појмова, машине која је у правом смислу речи застрашујућа.“

²⁶ Daniel Smith, *Deleuze, Kant and the Transcendental Field* (Шкотска: Edinburgh University Press, 2015)

Кант се својом концепцијом ума противи тенденцијама емпириста и рационалиста. У случају првих, ум је одређен као ништа више до упоришта средстава за остварење већ одређених, „природних“ сврха. У случају других, ум поседује неизбежну тежњу рационалним сврхама, постављеним од стране нечег вишег, увек спољашњег (Бога, Добра, Вредности). Кант и једно и друго становиште решава интериоризацијом сврхе ума, односно њеним одређењем као самодетерминишуће. Насупрот природи или екстерној идеји образује систем културе као произвођача јединих апсолутно крајњих сврха ума. Идеју о иманентним умским сврхама прати идеја о разуму као врховном законодавцу сазнања, сведочећи о хармоничности Кантовог филозофског система и његовој револуционарности.

Делез излаже да је Кантов пројекат базиран на потреби за одређењем *виших форми моћи*, док моћ дефинише као однос између представа и субјекта или објекта. У случају Критике чистог ума, по среди је однос саобразности између представе и предмета, одређујући *моћ сазнања*. С обзиром да виша форма сваке моћи таквом може бити названа само ако у себи самој проналази закон сопственог испуњења, Делез кључно питање *Критике чистог ума* одређује на следећи начин: „Да ли постоји виша (аутономна) моћ сазнања ?“.

Вишу форму сазнања Делез препознаје у синтези аргогі, која се не равна према предметима као својим законодавцима (насупрот емпиричке синтезе), већ, напротив, придаје предметима својства која до тада у њима нису била садржана. Међутим, објекти више форме сазнања на овај начин не могу постати *ствари по себи* које се ни у ком случају не равнају према људским сазнајним могућностима, већ само предмети којима одговара неко могуће искуство. Ова чињеница, према Делезу, најбоље предочава границу спекулативног интереса ума и уводи идеју моћи жудње као моћи душе задужене за остварење његовог практичког интереса.

У другом смислу, Делез дефинише *моћ* као порекло представа. С обзиром да само активне моћи сматра изворима истинских представа, одређује уобразиљу, разум и ум као елементе *синтезе онога што се представља*. Међутим, прва и друга концепција појма моћи у директној су зависности, стога, у случају *Критике чистог ума* и спекулативног интереса којем се тежи, моћи у другом смислу (схватаној као

средство испуњења моћи у првом смислу) одговара разум, којем се у ову сврху ум у потпуности препушта.

4.2. Онора О'Нил: *Оправдавајући ум*

Онора Силвија О'Нил (Onora Sylvia O'Neill, 1941), ирски филозоф и чланица Дома лордова Парламента Уједињеног краљевства, један је од најзначајнијих проучавалаца Кантове филозофије данас и њене примене на модерне етичке проблеме. С обзиром на локацију темеља моралних принципа, примарно поље интересовање О'Нилове такође је Кантова концепција ума.

У свом делу *Оправдавајући ум*, О'Нилова тврди да ни једна критика ума не сме бити чисто деструктивна, већ мора бранити неке принципе који се постављају као ауторитети сваког мишљења и поступања. Међутим, проблем меродавности ауторитета стандарда ума, доводи у питање ослонац сваке критике, те излаже идеју о њеној бесциљности, а као алтернативу пружа јој нихилистичку критику ума, или потпуни скептицизам. У овом контексту, значајно је поменути највећи филозофски пројекат у циљу одбране ума у историји филозофије, подухват Имануела Канта и *Критике чистог ума*, који редефинисањем концепта критике и пружањем изнијансираног гледишта на људску стварност поделом упоришта њене спознаје и препознавањем њене потенцијалне сложености, пружа нову парадигму сагледавања поменутог проблема, као и систем решења који би интелектуални неспокој решио бар на индивидуалном нивоу.

Према Канту, насупрот честом рационалистичком убеђењу, утемељење принципа ума немогуће је пронаћи у логици, јер она представља апстракцију из употребе разума или употребе ума. Аутентичност Кантовог пројекта лежи у чињеници да овај мислилац није претпостављао могућност доказивог апсолутног темеља ума, за разлику од готово целе претходне филозофске историје пуне различитих видова „нужности“. За њега је ум самодисциплиновани ентитет, што условљава аутономност (одбијање сваког вида хетерономије у принципима његовог делања или одређивања максиме његовог субјекта), могућност универзализације (нужност мишљења чинилаца са становишта других) и конзистентност мишљења и из

њего произашлог делања. Кантова концепција ума, стога, јесте скромна и не нуди много у односу на рационалистичке аспирације, али представља ум као константно унапређујућу машинерију са истинском слободи и бескрајем могућих приступа установљењу „нижих“ максима које се не косе са законима које је сам одредио, тиме излажући идеју о критици као утемељеној пре свега на мисаоној и делатној слободи.

4.3. Катарина Делиђорђи: *Кантова концепција ума*

Катерина Делиђорђи (Katerina Deligiorgi) италијански је филозоф и такође један од значајних проучавалаца филозофије Имануела Канта. Њено поље проучавања превасходно укључује аутономију у како рационалном тако и моралном смислу.

Кантово изједначавање моралности и умности жели да покаже како ум не поставља превелике захтеве; чак штавише, ти захтеви сагласни су са вредностима којих се иначе држимо, те су махом интуитивни људској природи. Међутим, овакво гледиште навело је многе ауторе на утисак да оваква концепција ума има неодбрањивих метафизичких елемената.

Кант ум схвата као активни принцип и способност аутономног суђења. Ипак, аутономија о којој је овде реч мора бити спозната само као антоним пасивности или хетерономије, а не као чин херојског самостварања. За разлику од хетерономије која захтева екстерни ауторитет који стриктно дефинише средства и поље примене ума, аутономија је шири појам који је само негативно дефинисан, остављајући простора за индивидуално резонување и одлуке из њего произашле. У овом смислу, рационална аутономија условљена је само *јавним разлозима који се могу универзализовати*. Кант пак тврди да се једино кроз комуникацију схвата тежина захтева критичке рефлексije, а тиме и задовољавају критеријуми јавности и универзализације. Одавде следи да је аутономија ума условљена схватањем појединца као дела колектива.

Што се спољашњих услова за развој самосталног мишљења тиче, све што субјекту треба јесте слобода да се ум увек употребљава јавно. Основе овакве употребе ума Кант проналази у *инклузивности* и *јавности* (у ужем смислу). Инклузивност се односи на доступност платформа за испољавање мисли свим умним бићима, без обзира на сталеж или образовање. Јавност се односи на захтев за

служење сопственим умом и говорење у сопствено име, читавој јавности (целом свету).

Одавде се може закључити да је умни принцип за Канта искључиво негативан, те да се односи на форму, а не на садржај мисли. Ово, с обзиром на поменуте максиме којима је мишљење условљено, указује на природу ума као константно делајућег агенса чији је циљ умовање по себи, а који се не либи да истинитост садржаја своје мисли тестира комуникацијом са другим умним бићима, те средства своје употребе унапреди.

ЗАКЉУЧАК

Аналогно научној револуцији Николе Коперника (Mikołaj Kopernik, 1473 - 1543) која насупрот Земље у центар универзума поставља Сунце, Кантов *Коперникански обрт* изложен у *Критици чистог ума* огледа се у поставци субјекта као активног актера у опажању. На основу људима специфичног чулног рецептивитета, објекти нам бивају *дати*; на основу категорија као појмова разума, објекти нам постају *разумљиви*; на основу нашег ума, примена чулно-разумског механизма добија свог законодавца, а човек интуитивну тежњу ка проширењу спознаје ван оквира које је сам одредио.

Кроз концепт ума уочава се највећи потенцијал Кантовог филозофског система. Због људима нужне тежње ка ванискуственом и разумски неутемељеном, што објашњава и опстанак напора за ревитализацијом метафизике као науке која никада није подигнута на чврстим темељима те доказала своју легитимност, указује се потреба за интелектуалним ауторитетом који би обуздао умске амбиције и сјединио њихове принципе у кохерентан самоодржив систем конзистентне примене. С обзиром да спекулативна употреба ума од њега захтева ауторитарну улогу над разумом, показује се да ништа са темељем у овој моћи, попут саме логике, не може послужити жељеној сврси. Кант овај проблем разрешава идејом о уму као сврси по себи, као моћи која поставља законе сама себи и која се константно унапређује, апсолутно подвргнута само оним принципима који њену природу омогућују - аутономијом, универзализацијом и конзистенцијом. Одавде следи појам *слободе* као услов правилне, *критичне* употребе ума, чиме се његова спекулативна употреба приближава етичким питањима, замишљеним по сличном нацрту као и гносеолошка и утемељеним на суштински истом принципу могуће универзализације сваке индивидуалне максиме као услова њене примене.

Пребацивањем тежишта гносеолошких и моралних питања на човечји ум у смислу у којем то Кант чини, појам индивидуе задобија нови смисао. Човек више није пасиван рецепијент спољашњих објеката, а његов разум и ум светлост којом обасјава оно што независно од њега и увек у истом облику јесте, већ је, додуше независно од своје воље, творац сопствене, појавне стварности. Са друге стране, немогућност

одбране партикуларних моралних норми са чисто рационалног становишта за Канта решење не проналази у проглашењу произвољне нужности (попут Бога), већ указује на истинску природу људског ума у практичком смислу, принципијелно омеђаног веома широким границама унутар којих мноштво партикуларних морала унутар једног друштва (или ума у ширем смислу) може коегзистирати.

Импликације Кантове концепције људског бића као мисаоног, моралног и имагинативног утемељују нови значај појединца у свету и, историјски гледано, представљају пароксизам просветитељства у филозофији, који тек код Канта достиже свој коначни облик. Године 1789. Француска доживљава почетак свог неповратног друштвеног преврата мотивисаног апсолутизованим поштовањем и вером у човека као не само циљ по себи, већ и као способног за освајањем сопствене политичке аутономије, условљене нужним постојањем умне. Америчка декларација о независности непосредно пре свог првог штампања 1776. године трпи ревизију Бенџамина Френклина (Benjamin Franklin, 1706 - 1790), којом реченица: „Држимо да су ове тајне свете.“ постаје „Држимо да су ове тајне очигледне“. Свет се уопштено говорећи нагло почео приближавати поштовању идеја вредности појединца и дискурса као извора одређења истине, дискурса који претпоставља вредност ума појединца, изнад сваке друге вредности, крајем осамнаестог века.

Више никада није наступио повратак начелно догматско-телеолошком поимању стварности. Са протицањем времена, индивидуализам прерастао је из чисто умног принципа заснованог на аутономији мисли и слободи, у врсту догматизма заснованог на апсолутизацији тренутног стања човека, што је подједнако, по рефлексивну критичку улогу ума, штетно становиште као и некадашње, пред-просветитељско. Зато, неопходно је подсетити се филозофије која је без неосноване ароганције указала на недостатке и границе људске мисли, али и потенцијал ума који лежи у сваком човеку и значаја који однос људи једних према другима има на лични развој. Неопходно је подсетити се суштински скромне градње, ограничене људским спознајним моћима, али и истински утемељене на њима, те стабилне, са чврстим и неуништивим темељем, и поуздане полазне тачке сваке мисаоне експедиције. Неопходно је подсетити се *Критике чистог ума* Имануела Канта.

Литература

1. Кант, Имануел. *Критика чистог ума*. Београд: Дерета, 2019.
2. Кант, Имануел. *Прологомена за сваку будућу метафизику*. Београд: Плато, 2005.
3. Делез, Жил, Онора О'Нил и Хана Арент. *Модерно читање Канта*. Београд: Завод за издавање уџбеника, 2005.
4. Smith, Daniel. *Deleuze, Kant and the Transcendental Field*. Шкотска: Edinburgh University Press, 2015.
5. Euler, Leonhard, Arthur Baumgarten и Christian Wolff. *Kant's Critique of Pure Reason Background Source Materials*. Шкотска: Cambridge University Press, 2009.
6. Schultz, Johann. *Exposition of Kant's Critique of Pure Reason*. Отава: University of Ottawa Press, 1995.
7. Gardner, Sebastian. *Kant and the Critique of Pure Reason*. Лондон: Routledge, 1999.
8. „Immanuel Kant“ <https://plato.stanford.edu/entries/kant/?rid=903123293s840c38>
(преузето 21.5.2022.)

Датум предаје: _____

Комисија:

Председник: _____

Испитивач: _____

Члан: _____

Коментар:

Датум одбране: _____

Оцена: _____ ( )